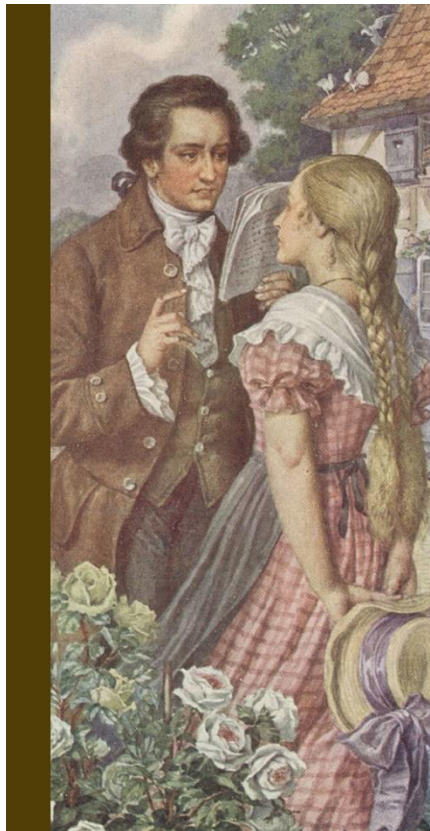

Bijlage bij het hoorcollege *Grote schrijvers, van Goethe tot nu*

GROTE SCHRIJVERS VAN GOETHE TOT NU

EEN HOORCOLLEGE OVER DE
DUITSE LITERATUURGESCHIE-
DENIS NA DE VERLICHTING

door Anthonya Visser

Inhoudsopgave

[Anthonya Visser](#)

[Studium Generale Universiteit Leiden](#)

College 1. De verlichting en de jonge honden

[H1. Verlichting in de filosofie en filosofie in de literatuur](#)

[H2. De mens als schepper zonder goden - Goethes gedicht *Prometheus* \(1772 - 1774\)](#)

[H3. *Die Leiden des jungen Werthers* \(1774\) en Schillers *Kabale und Liebe* \(1784\)](#)

College 2. De Weimarer Klassik: Schiller

[H4. Kant, Wilhelm von Humboldt, de Franse Revolutie en de literatuur](#)

[H5. Schillers *Over de esthetische opvoeding van de mens* \(1793-1795\)](#)

[H6. Ideaalbeeld van de vrouw? Schillers *Maria Stuart* \(1800\)](#)

College 3. De Weimarer Klassik: Goethe

[H7. "Zwischen uns sei Wahrheit". De mens tussen plicht en neiging](#)

[H8. Ideaalbeeld van de vrouw? Goethes *Iphigenie auf Tauris* \(1787\)](#)

[H9. Goethes *Faust*-project \(1808-1832\)](#)

College 4. De romantiek tussen Hölderlin en Heine

[H10. De dichter als ziener: Friedrich Hölderlin \(1770-1843\)](#)

[H11. Romantische tegenwerelden: Von Eichendorff, Brentano en Von Günderrode](#)

[H12. Romantiek en ironie: Heine \(1797-1856\)](#)

[College 5. Werkelijkheid en waarneming](#)

[H13. Franz Kafka \(1883-1924\)](#)

[H14. Expressionistische poëzie \(ca. 1910-1925\)](#)

[H15. Alfred Döblin \(1887-1957\) en Arthur Schnitzler \(1862-1932\)](#)

[College 6. Enkele van de 13 Duitstalige Nobelprijswinnaars](#)

[H16 Thomas Mann \(1875-1955\)](#)

[H17. Günter Grass \(1927-2015\)](#)

[H18. Elfriede Jelinek \(1946-\) en Herta Müller \(1953-\)](#)

[Colofon](#)

Anthonya Visser

Prof. dr. Anthonya Visser is als hoogleraar Duitse taal- en letterkunde verbonden aan de Universiteit van Leiden. Zij schrijft over nieuwere Duitstalige literatuur, Oost-Duitse poëzie en identiteitsvraagstukken na de 'Wende'. Ze heeft ook over Friese poëzie gepubliceerd.

Studium Generale Universiteit Leiden

Studium Generale Universiteit Leiden organiseert lezingen voor studenten en andere belangstellenden van binnen en buiten de universiteit die over de grenzen van hun vakgebied heen willen kijken.

Voor meer informatie, kijk op: <https://www.universiteitleiden.nl/studium-generale>

Synopsis van het hoorcollege *Grote schrijvers, van Goethe tot nu*

College 1. De verlichting en de jonge wilden

Habe Mut, dich deines eigenen Verstandes zu bedienen! (Kant)

H1. Verlichting in de filosofie en filosofie in de literatuur

Verlichting volgens Immanuel Kant: "der Ausgang des Menschen aus seiner selbst verschuldeten Unmündigkeit." (*Was ist Aufklärung?* 1784). Belangrijke aspecten die we in Lessings *Nathan der Weise* (1779) terugvinden: moed, openbaarheid, vrijheid van meningsuiting, vrijheid van geloof, hervorming (i.p.v. revolutie), mens, waardigheid.

Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781), theoloog, medicus, filosoof. Dramaturg aan het Nationaltheater in Hamburg (1767-1769); bibliothecaris en geleerde in Wolfenbüttel. Vooraanstaand dichter, denker en publicist van de Verlichting. Godsdienstfilosofische geschriften tegen geloof in de openbaring en voor een "Christentum der Vernunft", vgl. 'Fragmentenstreit' 1777/78. Lessing mocht daarna niet meer over religieuze vraagstukken publiceren.

Daarom: toneelstuk *Nathan der Weise*. Vorm: "dramatisches Gedicht" (i.p.v. 'drama', 'tragedie' of 'komedie'), blank vers. Inhoud: serieus thema (dat gemakkelijk tot catastrofe had kunnen leiden) met happy end. Belangrijk vooral de *Ringparabel*: relatieve waarheid vs. absolute waarheidsclaim van de drie monotheïstische kerken - het ethisch handelen van de individuele mens (gelegitimeerd door de voorzienigheid) geldt als de enige bron van religieuze waarheid. "herrschaftsfreier Dialog" (Habermas) - uitzondering: Nathans houding tegenover Daja.

H2. De mens als schepper zonder goden - Goethes gedicht Prometheus (1772-1774)

I

Bedecke deinen Himmel, Zeus,
Mit Wolkendunst,
Und übe, dem Knaben gleich,
Der Disteln köpft,
An Eichen dich und Bergeshöhn;
Mußt mir meine Erde
Doch lassen stehn
Und meine Hütte,
die du nicht gebaut,
Und meinen Herd,
Um dessen Glut
Du mich beneidest.

II

Ich kenne nichts Ärmeres
Unter der Sonn als euch, Götter!
Ihr nähret kümmerlich
Von Opfersteuern
Und Gebetshauch
Eure Majestät

Und darbtet, wären
Nicht Kinder und Bettler
Hoffnungsvolle Toren.

III

Da ich ein Kind war,
Nicht wußte, wo aus noch ein,
Kehrt ich mein verirrtes Auge
Zur Sonne, als wenn drüber wär
Ein Ohr, zu hören meine Klage,
Ein Herz wie meins,
Sich des Bedrängten zu erbarmen.

IV

Wer half mir
Wider der Titanen Übermut?
Wer rettete vom Tode mich,
Von Sklaverei?
Hast du nicht alles selbst
vollendet,
Heilig glühend Herz?
Und glühtest jung und gut,
Betrogen, Rettungsdank
Dem Schlafenden da droben?

V

Ich dich ehren? Wofür?
Hast du die Schmerzen gelindert
Je des Beladenen?
Hast du die Tränen gestillet
Je des Geängsteten?
Hat nicht mich zum Manne
geschmiedet
Die allmächtige Zeit
Und das ewige Schicksal,
Meine Herrn und deine?

VI

Wähntest du etwa,
Ich sollte das Leben hassen,
In Wüsten fliehen,
Weil nicht
alle Blümenträume reiften?

VII

Hier sitz ich, forme Menschen
Nach meinem Bilde,
Ein Geschlecht, das mir gleich sei,
Zu leiden, zu weinen,
Zu genießen und zu freuen sich,
Und dein nicht zu achten,
Wie ich!

(In: *Gedichte. Ausgabe letzter Hand.* Stuttgart und Tübingen [Cotta] 1827)

Prometheus (Nederlandse vertaling)

I

Bedek je hemel, Zeus,
met wolkennevels!
En oefen je, net als een knaap
die distels knakt,
aan eiken en aan bergtoppen!
Moest mij mijn aarde
toch laten staan,
en mijn hut,
die jij niet hebt gebouwd,
en mijn haard,
om de gloed waarvan
jij mij benijdt.

II

Ik ken niets armzaligers
onder de zon dan jullie goden.
Jullie voeden kommerlijk
met offeranden
en gebedszwemen
jullie majesteit
Jullie zouden hongeren,
waren niet kinderen en bedelaars
dwazen vol goede hoop.

III

Toen ik een kind was,
niet wist waarheen en waar naartoe,
wendde ik mijn verdwaalde oog
naar de zon, als ware daarboven
een oor om mijn klagen te horen,
een hart zoals het mijne,
dat zich over deze benauwde ontfermt.

IV

Wie hielp mij tegen
de overmoed der Titanen?
Wie redde mij van de dood,
van slavernij?
Heb jij niet alles zelf voltooid,
heilig gloeiend hart?
En gloeide, jong en goed,
bedrogen, als redding
voor de slapenden daar boven?

V

Ik jou eren? Waarvoor?
Heb jij ooit de pijnen gelenigd
van de belaste?
Heb jij ooit de tranen gedroogd
van de angstige?
Heeft niet mij tot een man gesmeed
de almachtige tijd
en het eeuwige noodlot,
mijn heersers en de jouwe?

VI

Dacht jij soms,
ik zou het leven haten,
in woestenijen vluchten,
omdat niet al mijn jongensdromen
zouden uitkomen?

VII

Hier zit ik, vorm mensen
naar mijn evenbeeld,
een geslacht, dat net als ik ben,
dat lijdt en weent,
geniet en blij is,
en jou geen aandacht schenkt
net zo min als ik.

(Vertaling Erwin de Vries)

Stroming: *Sturm und Drang* („Geniezeit“): jonge auteurs tussen ca. 1767-1785, samenhang met Verlichting; naast Goethe (1749-1832) ook o.a. Herder, Klinger, Lenz en Schiller (1759-1805). Gedicht illegaal afgedrukt in Friedrich Heinrich Jacobis "Über die Lehre des Spinoza in Briefen an den Herrn Moses Mendelssohn" (1785): z.g. „Spinoza-Streit“.

Vorm: hymne, is eigenlijk lofzang, hier aanklacht; vrije verzen; rijmloos; rollengedicht. Ontypisch voor de Verlichting: monoloog i.p.v. dialoog.

Inhoudelijke aspecten: Alleen Prometheus' perspectief. Typisch voor de verlichting: nadruk op technologische en sociale vooruitgang v.d. mensheid; het bestaan van god/goden wordt niet ontkend maar god/goden doen er niet meer toe. Parallel geschetste individuele ontwikkeling v. Prometheus en ontwikkeling v.d. mensheid. Prometheus ontdekt zijn individualiteit. P. staat ook voor de dichter als geniaal, scheppende mens. Invloeden/Intertextualiteit: Aischylos, Hesiodus, Boccaccio, bijbel, Spinoza, Hederichs Mythologisches Lexicon.

Ambigüiteit: positie van de spreker van het gedicht; einde; gedicht als speechact: waarom zo lang tegen god spreken, wanneer god irrelevant geworden is? Prometheus is *vormer*, niet *schepper* (ondanks bijna citaat uit scheppingsverhaal bijbel).

H3. Goethes Die Leiden des jungen Werthers en Schillers Kabale und Liebe

Die Leiden des jungen Werthers. Genre: Briefroman. Samuel Richardson [Pamela, 1740; Clarissa, 1748] voorbeeld in heel Europa (b.v. Jean-Jaques Rousseau: *Nouvelle Héloïse* [1761]). In 18e eeuw cultuur van de brief als medium voor uitdrukken en ervaren van gevoelens. De briefroman sloot daar

bij aan: ik-perspectief (subjective gevoelens); i.p.v. accent op uiterlijke handeling nadruk op innerlijk v.d. hoofdfiguur; mogelijkheid tot identificatie (intimiteit). DLdJW radicaliseert genre.

Autobiografische achtergrond: driehoek Goethe, Johann Christian Kestner en diens verloofde Charlotte Buff in Wetzlar (G. stagiair aan gerechtshof) en de zelfmoord van Carl Wilhelm Jerusalem n.a.v. ongelukkige liefde.

Inhoudelijke aspecten: Protagonist Werther lijdt aan "Krankheit zum Tode"; oorzaak: discrepantie tussen ,binnen' en ,buiten', tussen eigen innerlijk en de buitenwereld. Werthers sterke gevoelens zijn niet compatibel met harde realiteit. Identificatie met hoofdfiguur leidde tot navolging. Lezen als gevaar (met name voor vrouwen en jeugd). Wetzlars identiteitsverval gaat gepaard met fragmentarisering vorm briefroman.

Kabale und Liebe. Genre: burgerlijk treurspel (vgl. Lessings Emilia Galotti, 1772). Thema: verwoeste liefde tussen adellijke Ferdinand von Walter en burgermeisje Luise Miller (dochter v.e. musicus). Als in DLdJW: subjectieve gevoelens + sterke wens naar vrijheid van maatschappelijke druk (Ständegesellschaft).

Vormaspecten: taal v.h. hof: hoog register, doorspekt met Franse elementen (onnatuurlijk); Millers taal: direct en banaal, vreemde woorden foutief gebruikt. Daarentegen taal v.d. geliefden: nauwelijks toespelingen op stand.

Autobiografische achtergrond: vlucht uit Stuttgart in 1782 (na gevangenschap en hertogelijk verbod literatuur te schrijven) via omzwervingen in Thüringen. Daar 1783 onbeantwoorde liefde voor Charlotte von Wolzogen (dochter van zijn beschermvrouwe); 1784 overhaast vertrek naar Mannheim.

Schillers theatertheorie: *Die Schaubühne als eine moralische Anstalt betrachtet* (1784). Toneel: wereldorde is door god geschapen. B.v. eind v. KuL: gods gerechtigheid zegeviert, niet het wereldlijk recht. Gevecht v.d. individuele mens met maatschappelijke, ethische en religieuze regels ("Zwänge") wordt op toneel geësthetiseerd (als spel) en door de mens gewonnen. Toneel laat de mensen voelen (!) "wat het is, een mens te zijn".

Aanbevolen literatuur

Guyer P. (Ed.): *The Cambridge Companion to Kant*. Cambridge 1992

Vorländer, K.: *Immanuel Kant. Der Mann und das Werk*. Hamburg 1977

Barbara Fischer: *Nathans Ende? Von Lessing bis Tabori: Zur deutsch-jüdisch en Rezeption von "Nathan der Weise"*. Göttingen (Wallstein) 2000

Jonas Jolle: "Prince Poli & Savant": Goethe's Prometheus and the Enlightenment. In: *The Modern Language Review* 99/2 (2004), pp. 394-415

College 2. De 'Weimarer Klassik': Schiller

Sprecht dieses Wort aus. Sagt mir, "Ihr seid frei"! (Maria Stuart)

H4. Kant, Wilhelm von Humboldt, de Franse Revolutie en de literatuur

Franse Revolutie 1789 belangrijk voor heel Europa; Franse Verlichting bepalend voor zelfbesef v.d. Duitse Verlichters; daardoor positief over Fr. Rev. Ook kritiek: Wilhelm von Humboldt in Parijs in 1789, schrijft in 1792: "Nun aber kann keine Staatsverfassung gelingen, welche die Vernunft [...] nach einem angelegten Plane gleichsam von vornher gründet; nur eine solche kann gedeihen, welche aus dem Kampfe des mächtigeren Zufalls mit der entgegenstrebenden Vernunft hervorgeht." (*Ideen über Staatsverfassung, durch die neue französische Konstitution veranlaßt*).

Vgl. Edmund Burke en Justus Möser. Humboldt fungeert als stimulator en begeleider v.d. Weimarer Klassik (correspondentie met zowel Goethe als Schiller) en als tussenpersoon WK en hervormingspolitiek in Pruisen. Schillers kritiek op Kants kritische filosofie (*Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, 1785; *Kritik der praktischen Vernunft*, 1788: 'categorische imperatief') in *Über Anmut und Würde* (1793): de 'schone ziel' als aanvulling op Kant.

H5. Schillers *Over de esthetische opvoeding van de mens* (1793/95)

Schiller schreef geen enkel toneelstuk direct over de Franse Revolutie. Reactie vooral in zijn esthetische geschriften: *Über die ästhetische Erziehung des Menschen, in einer Reihe von Briefen* (27 brieven, 1795 in tijdschrift *Die Horen*). Poging het doel van de revolutie te bewerkstelligen zonder die revolutie zelf; "het uurwerk van de staat moet worden verbeterd terwijl het slaat".

Doel esthetische opvoeding: overgang inleiden van de heerschappij "bloßer Kräfte" naar de heerschappij van wetten (van de natuurstaat naar de 'Vernunftstaat'; evolutie i.p.v. revolutie). Invloed retorica van Quintilianus.

Geen hervorming van de bestaande staat maar ontbinding (verschil met conservatieven als Burke, Goethe, Humboldt). Goethe, Humboldt en Schiller: tegen het verlicht absolutisme v.d. moderne staat. Vervreemding staat-individu (6e brief) later bij Hegel en Marx. Griekse polis als historisch voorbeeld v. gemeenschap met eenheid van het individueel-menselijke en het algemeen-menselijke (vgl. Winckelmann).

Brieven 11-15: leer van stof-, vorm-, en speldrift. Stofdrift: het zinnelijke (verandering); vormdrift: verstand (het 'blijvende', de 'persoon'). De esthetische speeldrift bemiddelt tussen beide: de 'levende gestalte' (= 'schoonheid'). 'Staat' ('der schone schijn) aan het eind v.d. brieven = metafoor.

H6. Ideaalbeeld van de vrouw? 1. Schillers *Maria Stuart* (1800)

Vorm: treurspel in vijf bedrijven; Blankvers. Stof: (gedeeltelijk) historisch. Handeling: drie dagen voor Maria's executie in 1587, vormgegeven als gerechtelijk proces. Taalgebruik: nooit alleen privé maar steeds retorisch-persuasief op tegenstrever gericht. Na 1793 representatie macht op toneel onmogelijk. Koninginnen op toneel = traditioneel vooral privé-details. Maria Stuart: privé = politiek. Metaforen; kernachtige gezegdes.

Mary Stuart: zinspeelt op eigen tijd (Marie-Antoinette). Hoogtepunt: ontmoeting van de twee koninginnen (niet historisch) - moreel onmogelijk maar nodig voor de hogere gerechtigheid die het stuk wil tonen. Maria: stofdrift; Elisabeth: vormdrift - Maria's vrijheid bestaat in de dood: "Die Krone fühl ich wieder auf dem Haupt, / Den würdigen Stolz in meiner edlen Seele!" 'Würde' = 'Anmut' die zich onder omstandigheden van dwang handhaaft.

Friedrich Schiller: *Mary Stuart*, 3 acte, 1 scene

Kennedy. Ihr eilet ja, als wenn Ihr Flügel hättet,
So kann ich Euch nicht folgen, wartet doch!

Maria. Lass mich der neuen Freiheit genießen,
Lass mich ein Kind sein, sei es mit!
Und auf dem grünen Teppich der Wiesen
Prüfen den leichten, geflügelten Schritt.
Bin ich dem finstern Gefängnis entstiegen,

Hält sie mich nicht mehr, die traurige Gruft?
Lass mich in vollen, in durstigen Zügen
Trinken die freie, die himmlische Luft.

Kennedy. O meine teure Lady ! Euer Kerker
Ist nur um ein klein wenig erweitert.
Ihr sehr nur nicht die Mauer, die uns einschließt,
Weil sie der Bäume dicht Gesträuch versteckt.

Derde bedrijf, 4e scène

Maria

Sey's!
Ich will mich auch noch diesem unterwerfen.
Fahr hin, ohnmächt'ger Stolz der edeln Seele!
Ich will vergessen, wer ich bin, und was
Ich litt, ich will vor ihr mich niederwerfen,
Die mich in diese Schmach herunterstieß.

Elisabeth.

Wer soll mich hindern? Euer Oheim gab
Das Beispiel allen Königen der Welt,
Wie man mit seinen Feinden Frieden macht,
Die Sankt Barthelemi sey meine Schule!
Was ist mir Blutsverwandschaft, Völkerrecht?
Die Kirche trennet aller Pflichten Band,
Den Treubruch heiligt sie, den Königsmord,
Ich übe nur, was eure Priester lehren.
Sagt! Welches Pfand gewährte mir für euch,
Wenn ich großmüthig eure Bande löste?
Mit welchem Schloß verwahr' ich eure Treue,
Das nicht Sankt Peters Schlüssel öffnen kann?
Gewalt nur ist die einz'ge Sicherheit,
Kein Bündniß ist mit dem Gezücht der Schlangen.

Maria *(von Zorn glühend, doch mit einer edeln Würde)*

Ich habe menschlich, jugendlich gefehlt,
Die Macht verführte mich, ich hab' es nicht
Verheimlicht und verborgen, falschen Schein
Hab' ich verschmäht, mit königlichem Freimuth.
Das ärgste weiß die Welt von mir und ich
Kann sagen, ich bin besser als mein Ruf.
Weh euch, wenn sie von euren Thaten einst
Den Ehrenmantel zieht, womit ihr gleißend
Die wilde Glut verstohlner Lüste deckt.
Nicht Ehrbarkeit habt ihr von eurer Mutter
Geerbt, man weiß, um welcher Tugend willen

Anna von Boulen das Schaffot bestiegen.

Leicester (*allein zurückbleibend*)

Ich seh sie fallen, ich will Zeuge seyn.

(Er geht mit entschloßnem Schritt der Thüre zu, durch welche Maria gegangen, bleibt aber auf der Mitte des Weges stehen.)

Umsonst! Umsonst! Mich faßt der Hölle Grauen,
Ich kann, ich kann das Schreckliche nicht schauen,
Kann sie nicht sterben sehen - Horch! Was war das?
Sie sind schon unten - Unter meinen Füßen
Bereitet sich das fürchterliche Werk.

Ich höre Stimmen - Fort! Hinweg! Hinweg
Aus diesem Haus des Schreckens und des Todes!

(Er will durch eine andre Thür entfliehn, findet sie aber verschlossen, und fährt zurück.)

Wie? Fesselt mich ein Gott an diesen Boden?
Muß ich anhören, was mir anzuschauen graut?
Die Stimme des Dechanten - Er ermahnet sie -
- Sie unterbricht ihn - Horch! - Laut betet sie -
Mit fester Stimme - Es wird still - Ganz still!
Nur schluchzen hör' ich, und die Weiber weinen -
Sie wird entkleidet - Horch! Der Schemel wird
Gerückt - Sie kniet aufs Kissen - legt das Haupt

Aanbevolen literatuur

Tauber, Z., Aesthetic Education for Morality: Schiller and Kant. In: *Journal of Aesthetic Education*. 40/3 (2006), pp. 22-47

Borchmeyer, D., *Weimarer Klassik : Porträt einer Epoche*. Weinheim 1998

Damm, S., *Das Leben des Friedrich Schiller. Eine Wanderung*, Frankfurt am Main 2004

Volker C. Dörr: *Weimarer Klassik*. Stuttgart 2007

College 3. De Weimar Klassik: Goethe

Es irrt der Mensch, solange er strebt

H7. "Zwischen uns sei Wahrheit". De mens tussen plicht en neiging

Goethe 1786-88 in Italië. Redenen terugkeer: verplichting tegenover hertog Carl August + tegenover zichzelf. Studie Winckelmanns *Geschichte der Kunst des Altertums* (1764): "stille Einfalt, edle Größe". Reflectie ervaringen in de *Italienische Reise en Zweiter römischer Aufenthalt* (1816/7-1829);

spiegelen tijd in Italië en eigen tijd (daartussen: Fr. Revolutie en Napoleontische oorlogen). Vgl. reislit. 18e eeuw (Georg Forster, Capt. J. Cook).

Vershil mensbeeld Weimarer Klassik met *Sturm und Drang* en romantiek: mens middenpositie tussen 'godheid' (door geest) en 'dierheid' (door natuur); humaniteit door kunst en literatuur (Schillers esthetische opvoeding). Vgl. Kants 'categorische imperatief' (Grundlegung zur Metaphysik der Sitten, 1785). Mens als 'schone ziel': plicht en neiging met elkaar in overeenstemming. Zo niet, komt bij overwinnen de neiging de menselijke waardigheid ('Würde') tevoorschijn; overwinning van nationale beperkingen met wereldburgerdom.

H8. Ideaalbeeld van de vrouw? Goethes *Iphigenie auf Tauris* (1787)

'Schauspiel', niet tragedie. Prozaversie 1779 ("De koning van Tauris moet spreken alsof geen kousenwever in Apolda honger heeft" (aan Ch. v. Stein). Opvoering Weimar (G = Orestes, Carl August Pylades). Hofliteratuur?

Italiaanse reis: bewerking tot blank vers. Vijf bedrijven; eenheid plaats, tijd en handeling. Invloed o.a.: Racine, Joseph de La Grange, Guimond de la Touche. Verschillen met Euripides. Goethes *Iphigenie*: Orestes' waanzin is psychisch; reiniging v. vloek is zonder goden; I. in den vreemde, daardoor verlies zelfbewust leven (r. 110), v. zelfbeschikking (verlichting!) - voor I. identiek met rol van de vrouw: "Ich bin so frei geboren als ein Mann" (r. 1858). I. = zuster, niet erotisch. I.'s maagdelijkheid: ethisch, religieus, politiek. Opgeven mythisch mensenoffermotief; I. eist met gevoel (overeenstemming verstand) "freundliches Gastrecht" (natuurrecht); weerstand tegen willekeur; eerlijkheid en waarheid voorwaarde v. menselijke autonomie (vgl. Kants *Zum ewigen Frieden*, 1795). Oplossing conflict: burgerl.-verlichte manier: discursief (verdrag).

H9. Goethes *Faust*-project (1808/1832)

Urfaust (1773-75), *Faust I* (1808), *Faust II* (1831); hist. Faust en overlevering. Drie scènes in Italië: 'Studierzimmer' (De *Sturm und Drang*-Faust wordt tot representant van de mensheid, r. 1768v.), 'Hexenküche' (Helena en verjonging Faust), 'Wald und Höhle' (reflectie Faust; kritiek op *Sturm und Drang*-taal). 1779: 'Zueignung', 1798: 'Vorspiel auf dem Theater' (thematiseert theater als illusie) en 'Prolog im Himmel' (introduceert Faust) met weddenschap Mephisto-god ("Es irrt der Mensch, solang' er strebt", r. 317). Osterspaziergang: voorbereiding Faustus ontmoeting Mephisto. M. verleidt F. met diens eigen verleidingen: Gretchen (prijs v. genot: ongeluk/dood v.d. ander. Walpurgisnacht en droom v. Walpurgisnacht: wisselwerking grote en kleine wereld.

Faust II: 1800/1827: *Helena-Fragment*, steeds weer bewerkt. Figuur Faust gaat op in ontvouwen van thema's: schoonheid, kunst, natuur, geschiedenis, existentie. Vijf bedrijven: 1. ontwaken Faust: hof v.d. keizer; 2. Schepping Homunculus en Klassieke Walpurgisnacht (beeld voor opstanden v.d. mens; verstoring organische natuur); 3. Helena-handeling als reflectie op kunst; 4. Keizer strijdt met tegenkeizer, maatsch.kritiek (vgl. 1e bedr.); 5. Philemon en Baucis, Faustus dood.

Iphigenie auf Tauris

I, 2

Iphigenie

Frei athmen macht das Leben nicht allein.

Welch Leben ist's das an der heil'gen Stätte,

Gleich einem Schatten um sein eigen Grab,

Ich nur vertrauern muß? Und nenn' ich das
Ein fröhlich selbstbewußtes Leben, wenn
Uns jeder Tag, vergebens hingeträumt,
Zu jenen grauen Tagen vorbereitet,
Die an dem Ufer Lethe's selbstvergessend,
Die Trauerschaar der Abgeschiednen feiert?
Ein unnütz Leben ist ein früher Tod;
Dieß Frauenschicksal ist vor allen meines.

V, 6

Iphigenie

Denk' an dein Wort, und laß durch diese Rede
Aus einem g'raden, treuen Munde dich
Bewegen! Sieh uns an! Du hast nicht oft
Zu solcher edeln That Gelegenheit.
Versagen kannst du's nicht; gewähr' es bald!

Thoas

So geht!

Iphigenie

Nicht so, mein König! Ohne Segen,
In Widerwillen scheid' ich nicht von dir.
Verbann' uns nicht!
Ein freundlich Gastrecht walte
Von dir zu uns: so sind wir nicht auf ewig
Getrennt und abgeschieden. Werth und theuer,
Wie mir mein Vater war, so bist du's mir,
Und dieser Eindruck bleibt in meiner Seele.
Bringt der Geringste deines Volkes je
Den Ton der Stimme mir in's Ohr zurück,
Den ich an euch gewohnt zu hören bin,
Und seh' ich an dem Ärmsten eure Tracht:
Empfangen will ich ihn wie einen Gott,
Ich will ihm selbst ein Lager zubereiten,
Auf einen Stuhl ihn an das Feuer laden,
Und nur nach dir und deinem Schicksal fragen.
O geben dir die Götter deiner Thaten
Und deiner Milde wohlverdienten Lohn!
Leb' wohl! O wende dich zu uns und gib
Ein holdes Wort des Abschieds mir zurück!
Dann schwellt der Wind die Segel sanfter an,
Und Thränen fließen lindernder vom Auge
Des Scheidenden. Leb' wohl! und reiche mir
Zum Pfand der alten Freundschaft deine Rechte.

Thoas

Lebt wohl!

Faust I

Prolog im Himmel

DER HERR

Wenn er mir auch nur verworren dient,
So werd ich ihn bald in die Klarheit führen.
Weiß doch der Gärtner, wenn das Bäumchen grünt,
Das Blüt und Frucht die künft'gen Jahre zieren.

Mephistopheles

Was wettet Ihr? den sollt Ihr noch verlieren!
Wenn Ihr mir die Erlaubnis gebt,
Ihn meine Straße sacht zu führen.

DER HERR

Solang er auf der Erde lebt,
So lange sei dir's nicht verboten,
Es irrt der Mensch so lang er strebt.

Faust II

V,

mephistopheles

Der Körper liegt, und will der Geist entfliehn,
Ich zeig' ihm rasch den blutgeschriebnen Titel; -
Doch leider hat man jetzt so viele Mittel,
Dem Teufel Seelen zu entziehn.
Auf altem Wege stößt man an,
Auf neuem sind wir nicht empfohlen;
Sonst hätt' ich es allein getan,
Jetzt muß ich Helfershelfer holen.
Uns geht's in allen Dingen schlecht!
Herkömmliche Gewohnheit, altes Recht,
Man kann auf gar nichts mehr vertrauen.

[...]

chorus mysticus
Alles Vergängliche
Ist nur ein Gleichnis;
Das Unzulängliche,
Hier wird's Ereignis;
Das Unbeschreibliche,
Hier ist's getan;
Das Ewig-Weibliche
Zieht uns hinan.

Aanbevolen literatuur

Bernhardt, R., *Erläuterungen zu Johann Wolfgang von Goethe, Faust Teil I. 2.*, korrigierte Auflage.
Hollfeld 2003

Safranski, R., *Goethe und Schiller. Geschichte einer Freundschaft*. München 2009 (ook in het Ndl. : *Goethe en Schiller, het verhaal van een vriendschap*. Vertaald door Mark Wildschut. Amsterdam 2010)

Damm, S. *Christiane und Goethe. Eine Recherche*. Frankfurt am Main/Leipzig 1998

Keller, W., "*Wie es auch sei das Leben...*": *Beiträge zu Goethes Dichten und Denken*. Göttingen 2009 (daarin: Der klassische Goethe und sein nicht-klassischer "Faust", pp 217-239)

College 4. De romantiek tussen Hölderlin en Heine

Handwerker siehst du, aber keine Menschen, Priester, aber keine Menschen, Herrn und Knechte, Jungen und gesetzte Leute, aber keine Menschen (Hölderlin, Hyperion)

H10. De dichter als ziener: Friedrich Hölderlin (1770-1843)

Telg uit vermogend, piëtistisch geslacht. Theologiestudie Tübinger Stift (met o.a. Hegel en Schelling), huisleraar (Charlotte von Kalb 1793/4, fam. Gontard). Invloed Kant, Leibniz, Jacobi, Spinoza, Fichte, Plato, Rousseau. Beviend met Schiller, Hegel, Schelling, Isaac von Sinclair. Depressieve klachten, vanaf 1806 psychisch ziek, 1807-1843 in 'de toren' in Tübingen. Romantici aangetrokken door leven en werk; Vormärz-schrijvers zagen in H. voorloper. Na 1848 bijna vergeten. Opleving belangstelling in 20e eeuw. Werk: Tübinger hymnen (1788-1793), invloed Schiller. Vorm: rijm, acht jamben of trocheeën. Inhoud: schoonheid, vrijheid, vriendschap, liefde, moed als aspecten van harmonie. Niet concreet of zinnelijk. Hyperion oder Der Eremit in Griechenland (1797-99). Vorm: briefroman. Oden, elegieën, epigrammen etc. Veel fragment gebleven. H.s oden (na 1797) gelden als de belangrijkste Duitstalige. Vorm: alcaïsch en asclepiadëisch, b.v. 'Mein Eigentum'.

H11. Romantische tegenwerelden: Joseph von Eichendorff, Clemens Brentano, Karoline von Günderrode

Romantiek: drie fasen: (1775-1800), (1801-1815), (1815-1850), divers. Kenmerken: open vormen (vermenging genres, fragmenten); "progressive Universalpoesie" (Schlegel); het onbewuste; ironie; verzamelingen van volksteksten (b.v. de sprookjes Grimm; Des Knaben Wunderhorn v. Brentano/Arnim); verheerlijking middeleeuwen.

Eichendorff (1788-1857) uit een adellijke Pruisische officiersfamilie; studie rechten en geesteswetenschappen in Jena, Heidelberg, Berlijn (1809; Humboldt, Fichte, Arnim, Brentano en Kleist) en Wenen. Vrijheidsoorlogen tegen Napoleon; verlies familiebezit; ambtenaar in Oost-Pruisen. Meer dan 5000 gedichten op muziek. Ook proza, o.a. *Aus dem Leben eines Taugenichts* (1826). Gedicht 'Mondnacht'.

Brentano (1778-1842), zoon koopman uit Frankf./Maximiliane von la Roche (zus: Bettina v. Arnim); rusteloos leven. Berlijn: een v.d. oprichters v.d. 'Deutsche Tischgesellschaft' (actief anti-joods); zeer katholiek. Veel werk postuum uitg.: poëzie, sprookjes, proza, drama, religieuze teksten. 'Hörst du wie die Brunnen rauschen'.

Günderrode (1780-1806), uit patriciërsgeacht; op haar zeventiende in klooster; studie filosofie, geschiedenis, literatuur; enthousiast over Fr. Rev.; beantwoordde niet aan beeld v.d. vrouw; na verbroken liefdesrelatie: zelfmoord. Thema's: gevangenschap, vrijheid, liefde, dood. Gedichten, proza, brieven. 'Der Luftschiffer'.

H12. Romantiek en ironie: Heinrich Heine (o.a. *Buch der Lieder*)

Heine (1797?-1856), (joodse) koopmansfamilie Düsseldorf (door Fransen bezet); rechtenstudie Bonn, Heidelberg, Berlijn. 1825 doop. Werk: spel met eigen biografie en fictie (*Buch Le Grand*, 1827; *Die Bäder von Lükka*). Invloed late romantiek (*Des Knaben Wunderhorn*), Goethe (sensualiteit), Byron. Thema: utopisch verlangen naar verloren paradijs (symbool: onbereikbare geliefde); humor. *Buch der Lieder* (1827); kenmerkend: Gedichtencycli, Reisebilder: u.a. *Die Harzreise*, *Die Nordsee*. 1831-1848 Parijs; heimwee: *Französische Zustände* (1832): H.s teksten 1835 verboden in Duitsland; krantenartikelen (*Lutezia*). 1841 huwelijk Crescence Mirat (Mathilde). Tegen Dt. Nationalisme: politieke poëzie (Vormärz), Neue Gedichte (1844, incl. Deutschland. *Ein Wintermärchen*); Atta Troll (1847). Vanaf 1848 'Matrazengruft' (verlamd). 1851: *Romanzero*, hoogtepunt H.s poëzie. Receptie: Karl Kraus (Heine und die Folgen, 1910); DDR; Heinrich-Heine-Universiteit Düsseldorf.

Hölderlin: *Mein Eigentum*

In seiner Fülle ruhet der Herbsttag nun,
Geläutert ist die Traub und der Hain ist rot
Vom Obst, wenn schon der holden Blüten
Manche der Erde zum Danke fielen.

Und rings im Felde, wo ich den Pfad hinaus,
Den stillen, wandle, ist den Zufriedenen
Ihr Gut gereift und viel der frohen
Mühe gewähret der Reichtum ihnen.

Vom Himmel blicket zu den Geschäftigen
Durch ihre Bäume milde das Licht herab,
Die Freude teilend, denn es wuchs durch
Hände der Menschen allein die Frucht nicht.

Und leuchtest du, o Goldnes, auch mir, und wehst
Auch du mir wieder, Lüftchen, als segnetest
Du eine Freude mir, wie einst, und
Irrst, wie um Glückliche, mir am Busen?

Einst war ichs, doch wie Rosen, vergänglich war
Das fromme Leben, ach! und es mahnen noch,
Die blühend mir geblieben sind, die
Holden Gestirne zu oft mich dessen.

Beglückt, wer, ruhig liebend ein frommes Weib,
Am eignen Herd in rühmlicher Heimat lebt,
Es leuchtet über festem Boden
Schöner dem sicheren Mann sein Himmel.

Denn, wie die Pflanze, wurzelt auf eignem Grund
Sie nicht, verglüht die Seele des Sterblichen,
Der mit dem Tageslichte nur, ein
Armer, auf heiliger Erde wandelt.

Zu mächtig, ach! ihr himmlischen Höhen, zieht
Ihr mich empor, bei Stürmen, am heitern Tag

Fühl ich verzehrend euch im Busen
Wechseln, ihr wandelnden Götterkräfte.

Doch heute laß mich stille den trauten Pfad
Zum Haine gehn, dem golden die Wipfel
schmückt
Sein sterbend Laub, und kränzt auch mir die
Stirne, ihr holden Erinnerungen!

Und daß mir auch, zu retten mein sterblich Herz,
Wie andern eine bleibende Stätte sei,
Und heimatlos die Seele mir nicht
Über das Leben hinweg sich sehne,

Sei du, Gesang, mein freundlich Asyl! sei du,
Beglückender! mit sorgender Liebe mir
Gepflegt, der Garten, wo ich, wandelnd
Unter den Blüten, den immerjungen,

In sicherer Einfalt wohne, wenn draußen mir
Mit ihren Wellen allen die mächtigste Zeit,
Die Wandelbare, fern rauscht und die
Stillere Sonne mein Wirken fördert.

Ihr segnet gütig über den Sterblichen,
Ihr Himmelskräfte! jedem sein Eigentum,
O segnet meines auch, und daß zu
Frühe die Parze den Traum nicht ende.

Heine: *Ich weiß nicht, was soll es bedeuten*

Ich weiß nicht was soll es bedeuten,
Dass ich so traurig bin;
Ein Märchen aus alten Zeiten,
Das kommt mir nicht aus dem Sinn.

Die Luft ist kühl und es dunkelt,
Und ruhig fließt der Rhein;
Der Gipfel des Berges funkelt
Im Abendsonnenschein.

Die schönste Jungfrau sitzet
Dort oben wunderbar;
Ihr goldnes Geschmeide blitzet,
Sie kämmt ihr goldenes Haar.

Sie kämmt es mit goldenem Kamme
Und singt ein Lied dabei;
Das hat eine wundersame,
Gewaltige Melodei.

Den Schiffer im kleinen Schiffe
Ergreift es mit wildem Weh;
Er schaut nicht die Felsenriffe,
Er schaut nur hinauf in die Höh.

Ich glaube, die Wellen verschlingen
Am Ende Schiffer und Kahn;
Und das hat mit ihrem Singen
Die Lore-Ley getan.

Ik weet niet wat het betekent,
Dat ik zo droevig ben;
Een sprookje uit vroeger tijden,
Wil maar niet uit mijn hoofd.

De lucht is koel, de duisternis komt,
En rustig stroomt de Rijn;
De top van de berg schittert
In de avondzonneshijn.

De mooiste maagd zit
Daar boven wonderschoon;
Haar gouden sieraden fonkelen,
Ze kamt haar gouden haar.

Ze kamt het met een kam van goud
En zingt daarbij een lied;
Dat heeft een wonderschone,
Geweldige melodie.

De schipper in zijn kleine schip
Grijpt het aan met wilde pijn;
Hij kijkt niet naar de klippen,
Hij kijkt alleen omhoog.

De golven, denk ik, verzwelgen,
Tenslotte schipper en boot;
En dat heeft met haar zingen
De Lorelei gedaan.

Joseph von Eichendorff

Mondnacht (ca. 1832)

Es war, als hätt' der Himmel
Die Erde still geküsst,
Dass sie im Blütenschimmer
Von ihm nun träumen müsst.

Die Luft ging durch die Felder,
Die Ähren wogten sacht,
Es rauschten leis' die Wälder,

So sternklar war die Nacht.

Und meine Seele spannte
Weit ihre Flügel aus,
Flog durch die stillen Lande,
Als flöge sie nach Haus.

Maannacht

Het was alsof de hemel
Stil de aarde had gekust,
Zodat die in haar bloemenglans
Van hem nu dromen moest.

De wind ging door de velden,
De aren wiegden zacht,
Stil ruisten de bossen,
Zo helder was de sterrennacht.

En mijn ziel strekte
Wijd haar vleugels uit,
Vloog door het stille land,
Alsof ze naar huis vloog.

(vert. vrij naar: *Spiegel van de Duitse poëzie van 750 tot heden*, samengest. Door Jan Gielkens & Ton Naaijkens. Amsterdam 1984, p. 17)

Clemens Brentano

Hörst du wie die Brunnen rauschen (1827)

Hörst du wie die Brunnen rauschen,
Hörst du wie die Grille zirpt?
Stille, stille, laß uns lauschen,
Selig, wer in Träumen stirbt.
Selig, wen die Wolken wiegen,
Wem der Mond ein Schlaflied singt,
O wie selig kann der fliegen,
Dem der Traum den Flügel schwingt,
Daß an blauer Himmelsdecke

Hoor je hoe de bronnen ruisen,

Hoor je hoe de krekelt tjlpt?
Stil, stil, laten we luisteren,
Zalig is hij die in dromen sterft.
Zalig is hij die de wolken wiegen,
Voor wie de maan een slaaplied zingt,
O hoe zalig kan hij vliegen,
Wiens droom zijn vleugels beweegt,
Zodat hij op het blauwe hemelveld
Sterren als bloemen plukt:

Slaap, droom, vlieg, ikwek
Jou spoedig en ben verrukt.

(vert. in: *Spiegel van de Duitse*, p. 176)

Aanbevolen literatuur

Hinderer, W. (ed.): *Goethe und das Zeitalter der Romantik*. Würzburg 2002 (daarin: Dieter Borchmeyer: Zur Typologie des Klassischen und Romantischen, pp. 19-29)

Kremer, D.: *Romantik*. Stuttgart 2003

Safranski, R.: *Romantik. Eine deutsche Affäre*. München 2007

Höhn, G.: *Heine-Handbuch. Zeit, Person, Werk*. Stuttgart 2004

Decker, K.: *Heinrich Heine. Narr des Glücks*. Berlin 2005

College 5. Werkelijkheid en waarneming

Dem Bürger fliegt vom spitzen Kopf der Hut (Jakob van Hoddis)

H13. Franz Kafka (1883-1924)

Gecomplieerde literaire nalatenschap (Palestina, Oxford, Israel, Marbach – en Polen?); twee versies testament. Teksten: romans, verhalen, een (1) toneelstuk, aforismen, dagboeken, brieven. Genre-indeling soms lastig (vgl. "Brief an den Vater" [1919]). Literaire teksten vaak onvoltooid, fragment (b.v. de romans: *Der Verschollene*; *Der Process*; *Das Schloss*). Veel voorkomende elementen: naar oriëntering zoekende protagonist; moeilijk doordringbare buitenwereld, strijd. Voorbeeld: "Torhüter-Legende" uit *Der Process*.

H14. Expressionistische poëzie (ca. 1910-1925)

Inleiding: begrip uit beeldende kunst. Kenmerken: antiburgerlijk (tegen de 'vader'), antinationalistisch, maatschappelijk relevant, anonimiteit grote stad, industrialisering, verval, ondergang en waanzin, de 'nieuwe mens'. Vooral poëzie; beroemde anthologie: *Menschheitsdämmerung* ('Schemering der mensheid') van Kurt Pinthus (1929). Vorm: superlatieven, neologismen, onlogisch en associatief taalgebruik, eigenzinnig beeldgebruik.

Georg Heym (1887-1912)

Burgerl.-religieus milieu in Silezië. Jurist. Lid van de 'Neuer Club' (studenten en kunstenaars). Invloed: Baudelaire en Rimbaud. Las Freud, noteerde dromen. Proza en drama's (vaak onvoltooid). Poëzie: strenge vorm, rijke beelden. Niet allen thema's als boven maar ook hele lichte teksten. Voorbeeld: 'Der Gott der Stadt'.

Georg Trakl (1887-1914)

Koopmansmilieu Oostenrijk. Apotheker; verslaafd; psychische problemen; incestueuze verhouding met zuster. WOI als medisch assistent naar Galicië; zelfmoordpoging, overdosis cocaïne. Motieven: droom, openbaring, ondergang, verval. Invloed: symbolisme, Baudelaire, Rimbaud, Dostojewski. Voorbeeld: 'Klage'.

Gottfried Benn (1886-1956)

Domineeszoon uit Brandenburg. Arts, patholoog, ook in WOI (Brussel: 'Rönnenouvelles'); praktijk voor huid- en geslachtsziekten. Literair werk eerst radicaal avant-gardistisch, later traditioneler;

tegenstrijdig. In 1932 lid Pruisische Academie der Kunsten, in 1933 voorzitter. Tot 1934 voor nat.soc.; vanaf 1938 verbod. In WOII militair arts in Landsberg. Na 1948 snelle roem (*Statische Gedichte*, 1948). Voorbeeld: 'Kleine Aster'.

H15. Alfred Döblin (1887-1957) en Arthur Schnitzler (1862-1932)

Döblin: Joods-burgerl. milieu; psychiater; enthousiasme voor technische vooruitgang. In WOI militair arts in Lotharingen; in Berlijn artikelen voor *Prager Tagblatt*; essays over dagelijks leven grote stad; oprichter 'Gruppe 1925' v. links georiënteerde auteurs. In 1933 exil (Zürich, Parijs, Hollywood); bekering tot katholicisme. In 1945 Mainz., 1953-56 Frankrijk. Voorbeeld: *Berlin Alexanderplatz* (1929): eerste Duitse grote stad roman; collage ('filmtechniek'), simultaneïteit, geen 'echte' held, monologue intérieur, veelstemmig, citaten (o.a. Bijbel).

Schnitzler (Wiener Moderne): Joods-Oostenrijks artsenmilieu, zelf ook arts; bekend met Freud, voor WOI een v.d. meest gespeelde toneelschrijvers in Duitsland. Werk: vooral psychologie v.d. figuren, geeft eveneens beeld van leugenachtige maatschappij; taboes: sexualiteit, dood. Niet het onbewuste maar het half-bewuste. Introduceerde monologue intérieur. Voorbeeld: *Fräulein Else* (1924).

Georg Heym, *Der Gott der Stadt*

Auf einem Häuserblocke sitzt er breit.
Die Winde lagern schwarz um seine Stirn.
Er schaut voll Wut, wo fern in Einsamkeit
Die letzten Häuser sich ins Land verirren.

Vom Abend glänzt der rote Bauch dem Baal,
Die großen Städte knien um ihn her.
Der Kirchenglocken ungeheure Zahl
Wogt auf zu ihm aus schwarzer Türme Meer.

Wie Korybanten-Tanz dröhnt die Musik
Der Millionen durch die Straßen laut.
Der Schlote Rauch, die Wolken der Fabrik
Ziehn auf zu ihm, wie Duft von Weihrauch blaut.

Das Wetter schwelt in seinen Augenbrauen.
Der dunkle Abend wird in Nacht betäubt.
Die Stürme flattern, die wie Geier schauen
Von seinem Haupthaar, das im Zorne sträubt.

Er streckt ins Dunkel seine Fleischerfaust.
Er schüttelt sie. Ein Meer von Feuer jagt
Durch eine Straße. Und der Glutqualm braust
Und frißt sie auf, bis spät der Morgen tagt.

In: *Der ewige Tag*. Leipzig 1991, p.13

De god van de stad

Breeduit zit hij op een huizenblok.
De winden liggen zwart om zijn hoofd.
Hij kijkt vol woede in de verte, waar

De laatste huizen eenzaam in het land verdwalen.

Door de avond glanst de rode buik van Baal,
De grote steden knielen om hem heen.
Het enorme aantal kerkklokken
Golft vanuit een zee van zwarte torens tegen hem op.

Als een dans van corybanten dreunt de muziek
Van de miljoenen luid door de straten.
De rook van de schoorstenen, de wolken van de fabriek
Stijgen naar hem op, als de blauwe geur van wierook.

Het weer smeult in zijn wenkbrauwen.
De donkere avond wordt verdoofd met nacht.
De stormen fladderen, ze kijken als gieren neer
Van zijn hoofdhaar, dat van kwaadheid recht overeind staat.

Hij strekt in het donker zijn slagersvuist uit.
Hij schudt ermee. Een zee van vuur jaagt
Door een straat. En de vuurwalm loeit
En vreet haar op, tot de morgen daagt.

(vert. vrij naar: *Spiegel van de Duitse poezie van 750 tot heden*, samengest. Door Jan Gielkens & Ton Naaijkens. Amsterdam 1984)

Georg Trakl, *Klage*

Schlaf und Tod, die düstern Adler
Umrauschen nachklang dieses Haupt:
Des Menschen goldnes Bildnis
Verschlänge die eisige Woge
Der Ewigkeit. An schaurigen Riffen
Zerschellt der purpurne Leib
Und es klagt die dunkle Stimme
Über dem Meer.
Schwester stürmischer Schwermut
Sieh ein ängstlicher Kahn versinkt
Unter Sternen,
Dem schweigenden Antlitz der Nacht.

In: Walther Killy en Hans Szklener: *Georg Trakl, Dichtungen und Briefe, bd. 1*, Salzburg, 21987, p. 166.

Weeklacht

Slaap en dood, de duistere adelaars
Ruisen nachtenlang om dit hoofd:
De gouden beeltenis van de mens
Zou verzwelgen deze ijzige golf
Van de eeuwigheid. Op gruwelijke klippen
Slaat het purperen lichaam te pletter
En de donkere stem weeklaagt
Boven de zee.

Zuster van de onstuimige zwaarmoedigheid
Zie een angstige schuit verzinkt
Onder sterren,
Het zwijgende aangezicht van de nacht.

(vertaling: Anthony Visser)

Gottfried Benn: *Kleine Aster*

Ein ersoffener Bierfahrer wurde auf den Tisch
gestemmt.
Irgendeiner hatte ihm eine dunkelhellila Aster
zwischen die Zähne geklemmt.
Als ich von der Brust aus
unter der Haut
mit einem langen Messer
Zunge und Gaumen herausschnitt,
muß ich sie angestoßen haben, denn sie glitt
in das nebenliegende Gehirn.
Ich packte sie ihm in die Brusthöhle
zwischen die Holzwolle,
als man zunähte.
Trinke dich satt in deiner Vase!
Ruhe sanft,
kleine Aster!

In: *Morgue und andere Gedichte*. Berlin 1912.

Kleine Aster

Een verzopen bierrijder werd op de tafel gehesen.
Iemand had hem een donkerlichtlila aster
tussen de tanden geklemd.
Toen ik vanuit de borstkas
onder de huid
met een lang mes
tong en gehemelte uitsneed,
moet ik er tegen gestoten hebben, want ze gleed
in de aangrenzende hersenen.
Ik bedde haar in zijn borstholte
tussen de houtwol,
toen hij werd dichtgenaaid.
Drink je zat in je vaas!
Rust zacht,
kleine aster!

(Vertaling: Anthony Visser)

Aanbevolen literatuur

Alt, P.A., *Franz Kafka. Der ewige Sohn. Eine Biographie*. München 2005

Kafka- Handbuch. Leben-Werk-Wirkung. Herausgegeben von Jahraus, O. und Von Jagow, B. Göttingen 2008

Bernhardt, O., *Alfred Döblin*. Deutscher Taschenbuchverlag, München 2007

Anz, T., *Literatur des Expressionismus*. Stuttgart 2002

College 6. Enkele van de 13 Duitstalige Nobelprijswinnaars

Literature remembers what people hasten to forget (Horace Engdahl)

Nobelprijs literatuur sinds 1901. Duitstalige winnaars: 1902: Theodor Mommsen (voor zijn *Römische Geschichte*); 1908: Rudolf Eucken; 1910: Paul Heyse; 1912: Gerhart Hauptmann; 1913: Carl Spitteler; 1929: Thomas Mann; 1946: Hermann Hesse; 1966: Nelly Sachs; 1972: Heinrich Böll; 1981: Elias Canetti; 1999 Günter Grass; 2004: Elfriede Jelinek; 2009: Herta Müller.

H16. Thomas Mann (1875-1955)

Nobelprijs 1929 vooral voor Buddenbrooks. *Verfall einer Familie* [1901], "der im Laufe der Jahre eine immer mehr sich festigende Anerkennung als ein klassisches Werk der zeitgenössischen Literatur gewonnen hat". Vóór 1929 o.a.: Tonio Kröger (1903), *Der Tod in Venedig* (1913), *Der Zauberberg* (1924). *Buddenbrooks* 4x verfilmd. Nobel-committee benadrukte realisme. Gedetailleerde research. Autobiogr.: afkomst 'Großbürgertum'. 11 hfdst., 42 jaar (1835-1877). Stijl: helder en precies, lange beschrijvingen; veel versch. taalvarianten; ironie. Thema's: verval en esthetische sensibilisering; verhouding kunst-werkelijkheid. Genres: familie-, sociale roman.

H17. Günter Grass (1927-2015)

Auteur, grafisch kunstenaar. Nobelprijs 1999, "weil er in munterschwarzen Fabeln das vergessene Gesicht der Geschichte gezeichnet hat". *Blechtrommel* 1959: "tweede geboorte van de Duitse roman v.d. de 20e eeuw" (talig en moreel); accent op vertelperspectief. In 2006: *Beim Häuten der Zwiebel*: ophef SS-lidmaatschap. Maar: Nobelprijs is onherroepelijk. *Blechtrommel* (deel 1 'Danziger trilogie', film Schlöndorff 1979): vasthouden verloren 'herinneringsruimte' (vgl. Joyce, Mann, Proust). Vorm: kunstenaars-, ontwikkelings-, sociale, schelmenroman; autobiografische elementen. 1969 *Örtlich betäubt*: eerste tekst actueel thema (studentenprotest); na Dt. eenheid o.a. *Ein weites Feld* (1995) en 2002 *Im Krebsgang*. Invloed op John Irving en Salman Rushdie (*Midnight's Children*).

H18. Elfriede Jelinek (1946-) en Herta Müller (1953-)

Jelinek: Nobelprijs 2004 "für den musikalischen Fluß von Stimmen und Gegenstimmen in Romanen und Dramen, die mit einzigartiger sprachlicher Leidenschaft die Absurdität und zwingende Macht der sozialen Klischees enthüllen." Thema's: geweld; bourgeois leven; triviale mythes (b.v. *Die Liebhaberinnen*, 1975); uitsluiting. Sporen geweld op lichaam - en/of in de taal. Personages zonder diepte en psychologie, taalvlakken. Genres: gedichten; proza; hoorspelen; toneelstukken; filmscenario's; vertalingen; essays; interviews. Sinds *Die Klavierspielerin* (1983) beroemd.

Thema: vrouwelijke kunstenaars en randvoorwaarden van hun kunst. Technieken: intertextualiteit, montage, collage, meerstemmigheid. Vroeg werk: elementen van pop, en tv-series, comics. Taal: analyse en mimesis in een. Müller (Duitstalige minderheid Roemenie, sinds 1987 BRD), "die mittels Verdichtung der Poesie und Sachlichkeit der Prosa Landschaften der Heimatlosigkeit zeichnet" en Müller werd geprezen om haar "Anteil an der literarischen Grundsteinlegung für ein neues Europa, das nicht ohne das Bewusstsein der Leiden an den Diktaturen und ihren Demütigungen entstehen kann." (Nobelprijs 2009). Debuut 1982: *Niederungen*. Provincie als 'psychosociale toestand'. 2009: *Atemschaukel*. Autofictie? Thema: Deportatie en dwangarbeid v.d. Roemeens-Duitse minderheid in kampen in de Sovjet-Unie tussen 1945 en 1950. Project met Oskar Pastior (die in 2006 stierf). Taalgebruik: precies, helder, zakelijk, in combinatie met fantasievolle metaforen en neologismen; antropomorfismen (natuur); 'wie'-vergelijkingen. Kritiek: meesterwerk vs. kitsch.

Aanbevolen literatuur

Richard Sheppard: Realism plus Mythology: A Reconsideration of the Problem of 'Verfall' in Thomas Mann's *Buddenbrooks*. In: *Modern Language Review* 89/4 (1994), pp. 916-941

Thomas Mann Figurenlexikon (online):
http://www.literaturlexikon-online.de/02_TM-Figurenlexikon/index.html
(met zoekfunctie voor figuren en titels);

Volker Neuhaus: *Günter Grass - Die Blechtrommel*. München 1988

Verena Mayer & Roland Koberg: *Elfriede Jelinek. Ein Porträt*. Reinbek 2006

Paola Bozzi: *Der fremde Blick. Zum Werk Herta Müllers*. Würzburg 2005

Colofon

Home Academy geeft hoorcolleges uit voor thuis en onderweg. Direct te downloaden of onbeperkt te beluisteren in de Home Academy Club. Interessante onderwerpen, van geschiedenis tot natuurwetenschappen, voorgedragen door boeiende sprekers. Zo kan je kennis opdoen in de auto, in de trein, op de fiets of thuis op de bank. Download de Home Academy app voor het beluisteren van onze hoorcolleges op een mobiel of tablet.

Kijk verder op www.home-academy.nl

Uitgave Home Academy Publishers
Middelblok 81
2831 BK Gouderak
Tel: 0182 – 370001
E-mail: info@home-academy.nl

Opname	Sandro Ligtenberg (Leiden, april 2010)
Stem Inleiding	F.C. van Nispen tot Sevenaer
Muziek Intro	Cok Verweij
Mastering	Frits de Bruijn
Vormgeving	Floor Plikaar

© Hoorcollege Copyright 2010 Home Academy Publishers B.V.
ISBN 978 90 8530 929 1
NUR 635, 77, 78

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden vervoelvoudigd, uitgeleend, verhuurd, uitgezonden, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door (foto)kopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaand schriftelijk toestemming van de uitgever.